

Переможні козацькі походи в татарські і турецькі землі знайшли яскраве відображення в українських легендах, переказах, думах, козацьких піснях. Ці твори становлять виразно окреслений пласт українського фольклору, магістральною темою якого є героїка козацької боротьби із зовнішнім ворогом. Переважають тут конкретно-історичні картини зображення дійсності, а окремі елементи мають давні міфологічні витоки. Сюжетів відносно небагато, проте кількість текстів збільшувалася за рахунок варіювання мотивів (підступність і напади ординців, полони, боротьба з ними у відкритому бою й винищення завойовників, перемога над супротивником у поєдинку тощо). Як засвідчив аналіз, для створення усного наративу про ті події народ обирав не окремий жанр, а використовував усі форми розповідної й пісенної традиції.

З'являється можливість чітко розмежувати твори, що виникли в епоху фольклорного мислення, та в період його злиття з літературним і пізніше. Твори, зафіксовані збирачами на ранньому етапі історичного життя, передають суб'єктивну оцінку події – як побаченої чи почутої, як певну документальну подробицю, спостережену учасником або свідком. На думку Ф. Колесси [9, с. 34–68], характерними ознаками новотворів є: реалістичність світовідбиття, велика кількість подробиць, деталей, брак типізації, локальний характер, наявність докладних указівок на місцевість, називання імен героїв, одноманітність будови, нетипові засліви та закінчення. Щоб вийти за межі території виникнення, твір повинен містити в собі характерні моменти, пов'язані зі знаменними історичними подіями, героями, відмежуватися від місцевих подробиць, властиво, – позбутися індивідуальних рис.

Часи козаччини справедливо розглядати як українську специфічну реалізацію середньовічної ідеї лицарства взагалі, що цілком відображається в народній прозі. Історико-типологічним феноменом постає також особ-

лива за стилем і жанровою специфікою, мовою та семантикою так звана лицарська героїчна поезія. "Зрештою, – зауважує В. Шевчук, – творення пам'яток героїчної поезії у формах фольклорних та літературних – одне явище, яке взаємно поєднувалося й перепліталось, одне впливаючи на інше: справа майбутніх дослідників з'єднати їх у великій книзі поетичного дієпису нашого народу" [11, с. 7].

Основні проблеми лицарського буття, відображені в текстах героїчного українського епосу, групуються навколо різних напрямів суспільного життя, включаючи до свого складу такі параметри, як ставлення до свободи, визначеності людських дій, вчинків; місце релігійно-конфесійних уподобань у лицарсько-козацькому житті; громадська позиція людини за умов військового життя, побуту; лицарська гідність; ставлення до жінки; ставлення до Батьківщини; ставлення до війни.

1. Антонович В., Драгоманов М. Исторические песни малорусского народа. С объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – К., 1874–1875; 2. Березовський І.П., Родіна М.С., Хоменко В.Г. Героїчні пісні українського народу // Історичні пісні. – К., 1961; 3. Будівський П.О. Олекса Довбуш в історії, фольклорі та літературі: Проблема історичної та художньої правди. – К., 1999; 4. Веселовський А. Историческая поэтика. – М., 1989; 5. Грушевський М. Історія України-Руси. Козацькі часи до року 1625. – Т. VII. – К., 1995; 6. Дей О.І. Відгомони Коліївщини у фольклорі // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 5; 7. Каллаш В.В. Палий і Мазела в народній поезії // Етнографическое обозрение. – 1899. – Кн. 2; 8. Кейда Ф.Ф. Український фольклор про гайдамаччину. – К., 1999; 9. Колесса Ф.М. Українські народні думи. – Львів, 1920; 10. Кулаковський В. Народ про гайдамацький рух // Народна творчість та етнографія. – 1967. – №2; 11. Марсове поле: Героїчна поезія на Україні X – першої половини XVII століть. – К., 1988; 12. Народ про Довбуша: Зб. фольклорних творів. – К., 1965; 13. Народ про Кармалюка: Зб. фольклорних творів. – К., 1961; 14. Народ про Кобилицю: Зб. фольклорних творів. – К., 1968; 15. Павлій П.Д. Героїчна поезія українського народу // Українські народні думи та історичні пісні. – К., 1955; 16. Сокол В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. – Львів, 2003.

Надійшла до редколегії 27.09.10

Н. Янкова, канд. філол. наук

ФОЛЬКЛОРНІ ВИТОКИ ХУДОЖНЬОЇ БЕЛЕТРИСТИКИ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Проаналізовано принципи трансформації фольклорного матеріалу в белетристиці М. Грушевського, провідні ознаки синкретизму художньої образності літератури та фольклору в його творах, інтертекстуальні зв'язки фольклору та художньої прози письменника.

The article deals with the principles of folklore material transformation in the fiction by M. Hrushevskiy, leading features of syncretism of artistic imagery of literature and folklore in his works, intertextual connections of folklore and artistic prose of the writer are revealed.

Спроби осмислити історичну долю етносу, відчути глибинні зв'язки з минулим повсякчас викликають у вітчизняному письменстві активність щодо засвоєння усної народної творчості. Можна твердити, що звернення до усних поетичних традицій стало для нашої літератури певною мірою знаковим, особливо якщо йдеться про літературу кінця XIX – початку XX ст. Творчі пошуки цілої плеяди українських письменників цього періоду були спрямовані на розширення жанрово-стильового розмаїття українського письменства, створення унікальної ментальної візії України. До тих, кого надихав на новітні естетичні відкриття літературний процес межі століть, належить і М. Грушевський. Письменник творчо осмислив фольклорні тексти як один із "механізмів" розширення власного творчого потенціалу, першоджерела для морально-філософських і символічних узагальнень. Народна творчість у малій прозі М. Грушевського постає як система художніх засобів, що дають можливість віддзеркалювати дійсність в узагальнено-трансформованій формі. Відтак виникає потреба в поверненні до духовних витоків і людина приходить до відчуття зростаючої взаємозалежності й не-

розривного зв'язку з навколишнім світом, до усвідомлення генетичного єднання з народом, нацією, лише народна поезія з її дивовижною здатністю насичувати атмосферу соціуму енергією виявляється спроможною заповнити ту нішу, що утворюється в духовному бутті.

Однак питання взаємозв'язку та концептуальної близькості творів М. Грушевського й усної народної творчості переважно не розглядається дослідниками-літературознавцями, а праць, в яких би пропонувалося теоретичне осмислення естетичного новаторства письменника в цій царині. Це і визначає актуальність заявленої теми. Актуальними для сучасної науки про літературу залишаються й інші питання, які часткового порушуються в цій статті: філософсько-естетична трансформація творів усної народної творчості та індивідуального авторського бачення дійсності, питання естетики зображально-виражальних особливостей белетристики М. Грушевського.

Мета статті – проаналізувати та системно дослідити структурні особливості белетристики М. Грушевського під кутом зору взаємозв'язку з усною народною творчістю, їх образну організацію, стильову специфіку, інтертекстуальні зв'язки з фольклором.

Для досягнення поставленої мети передбачається виконання таких завдань: висвітлити принципи трансформації фольклорного матеріалу й особливості його засвоєння українською белетристикою кінця XIX – початку XX ст.; окреслити особливості поняття "фольклоризм"; проаналізувати оповідання М. Грушевського крізь призму сюжетно-образної структури; простежити специфіку стилю М. Грушевського в реалізації синкретизму художньої образності літератури та фольклору.

Теоретико-методологічним підґрунтям статті стали фундаментальні праці І. Франка, М. Грушевського, Д. Яворницького, В. Гнатюка, Л. Дунаєвської, Н. Копистянської та ін., у статті також задіяні матеріали рукописних фондів Інституту літератури АН України ім. Т.Г. Шевченка.

Українська література межі минулих століть зберегла своє специфічно-національне обличчя лише завдяки постійним та міцним зв'язкам із народною творчістю, етнографією, живим побутом народу, про що свідчать численні збірники фольклорних та етнографічних матеріалів провідних учених М. Максимовича, П. Куліша, О. Потебні, І. Франка, О. Кониського, О. Огоновського, М. Драгоманова, М. Возняка, Д. Яворницького, М. Грушевського тощо, які були знаковими в українському літературному процесі зазначеного періоду. Народне мислення, мораль скориговують поведінку літературних героїв, їхні почуття, вчинки, тоді як відступництво від норм народної моралі повсякчас стає джерелом трагіко-драматичних чи комічних конфліктів у літературних творах. Водночас кожна доба формує свої принципи творчості й звернення до усної народної творчості, що органічно пов'язані не лише зі специфікою художнього методу та світогляду різних письменників, але й із їхнім ставленням до головних суспільно-історичних тенденцій епохи. Серед найпоширеніших способів засвоєння усної народної творчості можна виокремити: стилізацію, запозичення, наслідування, переспів, цитування. Усі ці явища описані в літературознавчих працях, зокрема в "Літературознавчій енциклопедії" (автор-укладач Ю. Ковалів), де вони об'єднуються під терміном "фольклоризм" [10, т. 2, с. 539].

Фольклоризм потлумачуємо як своєрідний механізм засвоєння поезики усної народної творчості засобами літератури. Як явище, пов'язане із суспільним життям, фольклоризм зумовлюється загальними закономірностями історико-літературного процесу. Тому кожен історичний період передбачає характерний для його умов фольклоризм – специфічний засіб національної літератури та значущу ідейно-естетичну категорію. Послугування творчим доробком фольклору може відбуватися як прямо, так і опосередковано, бути свідомим або незалежним від волі автора, вкраплюватися чи на рівні цитат, чи на рівні художніх трансформацій моделей уснопоетичної творчості. Найобґрунтованішою є концепція, в якій фольклор історико-генетично пов'язаний із глибинними пластами літератури. Звернення письменника до усної народної творчості залежить від його естетичних та аксіологічних уподобань. Цей творчий принцип передбачає використання структурно-художніх елементів народної поетичної культури, що генетично сягає певних жанрів, образно-тематичних рядів, поезики, мови та ін. У творчості М. Грушевського спостерігаємо поєднання історико-генетичного та структурно-художнього типів фольклору. Уснопоетичні традиції, до того ж, не існують у його текстах ізольовано, у чистому вигляді; вони активно взаємодіють із традиційними літературними. Прагнення до масштабності відтворення героїчного минулого поєднується зі спробою глибоко проникнути у внутрішній світ української ментальності, розкрити розмаїття її природи. Художньо моделюючи

історичні події, автор тяжів до пробудження національної "субстанції", націєтворчих здібностей, прихованих у таємниці душі українця, а також до репрезентації їхнього зримого образу. Розв'язуючи цю проблему, він апелював до різних пластів культури, у тому числі й до фольклору, в якому втілювалися уявлення про ідеальну сутність, домінуючі особливості українського характеру.

Одним із основних джерел прози М. Грушевського став історико-героїчний фольклор, в якому максимально втілено етнічний код, етногенетичні, правові та морально-етичні первні народу, його життєвий досвід. Фольклорні елементи отримують тут архітектонічне навантаження, спричиняють конфлікти, сприяють поглибленню розкриття психології персонажів, утворюють історичне тло оповіді, мають стилі- й жанротворче значення у структурі витвору словесного мистецтва. Фольклоризм письменства передбачає зв'язок між двома системами – літературною і фольклорною. Відповідно до концептуальних принципів культури, необхідною умовою є виокремлення в літературі іносистемних складників, зокрема фольклорних. Поряд з уснопоетичними сегментами зазвичай розглядається й етнографічний матеріал. Таким чином, виникає ширше поняття фольклоризму загалом – як суто художнього феномена, що розгалужується до явища етнокультурного й соціально-етнографічного.

Національно-визвольні мотиви пронизують увесь український епос – від історичних пісень княжої доби до сьогодення. Козаччина, що стала причиною потужного піднесення національно-визвольних змагань українського народу, мала неабиякий вплив на появу численних героїко-історичних творів. Українське суспільство, за словами О. Субтельного, саме на козацтво дивилося "... не лише як на борців проти мусульманської загрози, а й як на оборонців від національно-релігійного та суспільно-економічного гноблення польської шляхти. Поступово виходячи на провідне місце в українському суспільстві, козаки стали брати дедалі активнішу участь у розв'язанні цих ключових питань українського життя, на кілька наступних століть забезпечивши українське суспільство тим проводом, який воно втратило внаслідок колонізації української знаті" [9, с. 136]. Упродовж героїчної боротьби козаків виникали пісні та думи, легенди й перекази, усні оповідання, в яких сконденсовувалися та художньо осмислювалися найважливіші епізоди національно-визвольної боротьби.

Народ створив новий тип ідеального героя – лицарський, що ввібрав у себе найшляхетніші риси епічних богатирів: фізичну міць, розум та кмітливість. У народній традиції деякі з козаків навіть зовні такі ж: "От які були богатирі – земля не держала... У нього, у того запорожця, сім пудів голова – дід мій самі бачили, божуться було, що істинна правда. А вуса у нього такі, що як візьме було він їх у руки та як розправе одного туди, а другого сюди, то і в двері не влізе, хоч би ті двері були такі, що через них і тройка коней з повозкою проскочила" [11, с. 59]. У фольклорних творах часто йдеться про органічний зв'язок козака з рідною землею, яка дає сили, боронить від ворожої кулі. Одним із провідних мотивів козацького фольклору є мотив характерництва народних оборонців: вони здатні на дії, вчинки, що переходять межі людських можливостей. Психічно-моральна перевага козаків над чужинцями зміцнена переконаністю у власній правоті, надає їм надзвичайної, надприродної сили в боротьбі. Домінуючим мотивом виступає надприродна життєздатність: куля не бере козака ("на війні кулі аж свистять, а їм і гадки нема") [7]. У народній творчості постають запорожці невидимими, спроможними напускати ману на своїх супротив-

ників. В. Сокіл зазначає, що "на образи багатьох козаків нашаровуються давні мотиви, пов'язані з чудесним перетворенням, перевтіленням головним чином у тварини, рослини, предмети. Ці метаморфози виконують [...] здебільшого охоронну функцію, оскільки вони здійснювалися у той момент, коли козакам загрожувала смертельна небезпека..." [8, с. 127]. Із вчинками козацтва пов'язані численні топоніми, що розкривають їхній побут, заняття, звичаї тощо. Як правило, фольклорні мотиви поєднуються з іменами козацьких ватажків, отаманів, гетьманів.

У легендах і переказах, у піснях і думках український народ відтворив чи не максимально адекватну історію козаччини, що пережила всі тенденційні тлумачення. Творці фольклору глибоко усвідомлювали, що загибель Запорожжя спричиниться до руйнації української слави, вольниці, зрештою, – національного духу.

Традиції народної культури завжди були вагомим чинником оновлення і тематики, і проблематики письменства. Література органічно спирається на фольклор, передусім, як на глибинну поетико-етичну традицію. І саме в такому активному сприйнятті традиції відбувається розвиток у ній легендарного. Фольклорна образність, виступаючи смисло- й формотворчим складником поняття фольклоризму, зумовлюється специфікою авторського сприйняття усної народної творчості й зреалізовується в історичній прозі на різних рівнях – аксіологічному, сюжетно-тематичному, образному, мовному.

У центрі художніх творів М. Грушевського стоїть людина як національно сформований індивідуум. Тому можемо твердити, що повноцінне пізнання його текстових масивів поза національним контекстом неможливе.

Оповідання "Пенати" вперше надруковано в "Літературно-науковому віснику" за 1910 р. (кн. IX). Слово "пенати" (лат. *penates*) – має кілька значень: у римській міфології – боги, покровителі дому, родини, що скрізь слідували за своїми господарями; переносне значення – домашнє вогнище, рідний дім. Головні герої оповідання – Іван Петрович (втілює розум і чуття) і його дружина Варвара Карповна ("творчий та ініціативний елемент дому") – є праобразами самого письменника та його жінки – Марії Сильвестрівни Вояківської. Іван Петрович зауважував, що "річи, якими окружає себе чоловік, мають вплив і власть над ним. Вони творять надбудову, яка стає між ним і світом. Його переживання й почуття, його гадки й образи витворені його мислю, чи його вражінням, зв'язуються з певними предметами оточення, втілюються в них" [5, с. 23]. Отож, за автором, речі мають вплив на людину, оскільки в них вкладені думки, сумніви, бажання, а кожне окреме помешкання людини є її своєрідним мікрокосмосом.

М. Грушевського ніколи не залишали думки про віру, оскільки він виріс у релігійній родині. Багато з його пращурів були церковними служителями, та й дід по материній лінії – сільський священник. Тому митець завжди шукав душевного й духовного опертя саме у вірі.

Так, головний герой твору, Іван Петрович – людина віруюча, яка знається на релігіях (християнство, іслам, буддизм) різних країн світу (Рим, Єгипет, Китай, Японія). Ікона для нього була оберегом, "божищем-покровителем", втіленням опікуючих духів рідного дому і роду. Для нього та його батьків, "що не мали портретів своїх предків, ікони їх "ангелів", святих патронів, заступали галерею предківських портретів" [5, с. 32]. Дивлячись на ці портрети, чоловік відчував єднання зі своїми предками та сучасниками. Він переконаний, що в народів, настроєних навіть украй раціоналістично, культ предків може співіснувати з усякими поступами їх інтелігентності, адже від культу предків залежить щастя

"живущих потомків". "Коли доводилося вносити новороджену дитину в се *penatral*e (внутрішня частина храму, дому), щоб представити її могому родови й віддати її під його опіку і ласку, – я констатую, що робив сю церемонію зовсім без усяких археологічних мотивів. Я поступався під враженням безпосереднього почуття. Але вона вповні відповідає церемонії посвящення новонародженого члена родини в опіку духам покровителям дому" [5, с. 33]. Культ предків (ікона – Н.Я.) дуже шанувався, як і пенати, оскільки були образами-оберегами. Дітей називали іменами святих, які в кожній оселі мали іконки небесних патронів, адже фотографії ще не були настільки поширені, а фамільні портрети переважно зустрічалися у вельмож і шляхетства, натомість предки знали, що це наші береги. "Іван Петрович поліз на драбинку відв'язати старі ікони, що висіли вгорі..."

– Се пенати моєї теперішньої сім'ї, передаючи ікону...

– Я умисно позабирав їх в свої далекі покої, щоб не давати приводу до фальшивих гадок про себе. Держу їх почасти як пам'ятки моїх особистих переживань, почасти як пам'ятки родинні... Наша сім'я визначалася великою релігійністю і я довго виявляв незвичайне прив'язання до богослужіння і обряду, був в нім незвичайним формалістом і законником..." [5, с. 28].

Автор відтворює духовний вплив попередніх поколінь на майбутні та його напрями: психологічні мотиви й адаптованість людини до тих обставин життя, що поєднуються спогадами та традиціями.

Після "першої проби пера" – оповідання "Німіий свідок", схвально оціненого І. Нечуєм-Левицьким, М. Грушевський вирішив написати твір на тему з українського життя. У статті "Як я був колись белетристом" згадується: "Потім була більш серйозна проба – оперта на власних дуже болючих переживаннях: "Остатня кутя" – де я хотів змалювати поезію українського різдвяного обряду" [2, с. 10].

Оповідання "Остання кутя" (1884) написане під час навчання в Тифліській гімназії. Відомості про мотиви написання й тему твору знаходимо в "Споминах": "За тему емоціональну я взяв ту нашу недавно пережиту родинну трагедію – смерть братів і сестрички. Але в стилі національної романтики я задумав поставити в центрі оповідання не сцени смерті, а поетичну романтику різдвяного свята: самітня вдова, що стратила чоловіка і дітей, уряджує собі різдвяний вечір так, як колись його обходили повною сім'єю, і серед споминів про колишнє родинне щастя і понесені втрати вона вмирає за різдвяним столом. Оповідання я назвав "Остання кутя". Не маючи тексту перед очима, не можу судити, наскільки я потрапив передати ідилічні настрої різдвяної вечери і як контраст їм – страшні сцени смерті, що вириває одного по другім дітей і самого батька. Горяєв, котрому я прочитав потім се оповідання, досить його похвалював, але можливо, робив се для заохоти початкуючого автора; редакція "Діла" його не надрукувала, і се дає мені підставу думати, що оброблено сю тему слабо, – правда, щоб сильно її обробити, треба було здібності і техніки вище середньої..." [4, с. 127].

Події у творі розгортаються на Святий вечір. Головна героїня твору – самотня бабуса. Вона готується до свята, накриває стіл, а в пам'яті виринає все її життя: дитинство, зустріч із майбутнім чоловіком, перші пологи. Жінка ніби знову побачила своїх дітей (їх було троє), відчула щастя сімейного вогнища, згадала хворобу та смерть дітей, а потім – і чоловіка. Вона сідає за святковий стіл, удаючи, що поруч – уся сім'я. Так, неначе в оточенні рідних, старенька помирає. Оповідання написане на одному подиху, а тому вражає емоційною глибиною, щирістю та поетичністю.

Експурс у минуле, як один із різновидів ретардації у формі спогадів персонажів, розширює подієву основу розповіді, насичує твір змістовими колізіями.

В оповіданні автор прагне відтворити народні звичаї. При цьому твір має романтично-містичне наповнення: старенька "бачить" своїх померлих родичів, розмовляє з ними, їсть кутю. Він написаний у дусі раннього неореалізму, в якому присутньо позначились і романтичні тенденції. На це, до речі, вказував ще Д. Чижевський, хоча й не він першим зауважив закономірність цього стильового синтезу в період становлення нового українського письменства (на зразок Квіткиного чи Гоголівського) з типовими діалогами, фізіологічними деталями та зверненнями до читача. Спостерігаємо й авторське замилування описуванням, але воно не переходить у сентименталізм.

Різдвяну тему М. Грушевський продовжує в оповіданні "Ніч" (1909), де подає величність великодньої ночі. Саме ніч, вогонь і земля є головними героями. У цей час виникає особливо багато думок і почувань. Автор зобразив ніч як час святих радощів та духовного катарсису: "Ніч спускалася, вогка й тепла, але дотик її ніжнього пахучого покривала, що оповивало землю, тільки ще більше дражнив і підіймав енергію життя... Набрязкі пупінки тріскали, сповнюючи солодкуватим бальзамічним запахом повітря, наповнене густими випарами життя і бажання.

Трепихання життя переливалося густою піною переповненої чаші" [3, с. 113].

Про вогонь каже, що "Святий огонь-чиститель палить і нищить мертві останки й очищає землю для нового життя. Він проганяє ворожих духів холоду та смерті й помагає землі розродитися.

Весела, шумлива юрба кипить навколо огнів" [3, с. 114].

Люди "жадають доступу – вступу для триумфально-го походу життя. І коли співці, нарешті, починають триумфальну пісню воскресіння... Ах, це ж радість!" [3, с. 116]. У радісних співах свята вчуваються "ноти відмінні – тільки в дуже загальному характері схожі з великоднім співом" [3, с. 117]. То в співі живих чути хори давнішніх поколінь, що співають "пісню весняного відродження, не знаючи Христа (був Великий Пан, потім з'явився страждущий Діоніс; дев'ятнадцять століть тому з'явився Христос). Це ж така недавня річ, цей християнський культ" [3, с. 117]. А природа співає свій старий гімн Великому Панові, а веселі юрби народу продовжують несвідомо її старий культ.

М. Грушевський екстраполює апогей духовного відродження та триумфу вічно живого Духа над матеріальною смертю. Оповідання нагадує поезію в прозі з імпресіоністичним забарвленням.

Оповідання "Старий терен" (1890) автор кваліфікує казкою. У своєму щоденникові він зауважував, що задум оповідання виник у 1885 чи 1886 р., коли, лежачи в гімназійному лазареті, він дивився на кактус і хотів виразити в своєму творі ідею "целесобразності страданій". На наш погляд, "Старий терен" – притча, в якій

автор використовує алегоричні образи: терен – "був він старий-престарий, да й ще кострубатий; ягід на йому вже давно не бувало; гілля обсохло й стерчало сіре, сухе мов скрючені пальці старця... Старий терен був не тільки що не гарний, був він до того злий та лихий, гордий та пишний" [6, с. 289]; ліщина; ворона; пташка, яку автор не називає, лише дає опис: "була не подобна до ворони, в неї був довгенький свисток і на голові чубчик, і сама вона була маленька, гарна та чепуренька" [6, с. 291], які уособлюють різні типи людей. Автор відтворив, як можуть змінюватися під впливом горя, страждань і краси люди, яких персоніфікує старий терен: "увесь світ перемерівся в очах старого й засвітився новим чудовним світом; його власна особа перестала заступати увесь світ, він почув, що горе й радість бувають не тільки в його, а так само й у інших, і замість злості та зневаги до чужих радощів і лиха він почував любов і жалости" [6, с. 294].

Відтак, художній літературі та фольклору М. Грушевський надавав особливого значення у справі українського національного відродження. Народна пісня, "наївна й сентиментальна часом", сприяла демократизації і консолідації нації, долала політичні кордони України ще у XVIII ст. "Хто повалив перегороджі віросповідних, церковних, культурних і політичних упереджень, штучно підтримуваних нашими противниками, – запитував М. Грушевський. – Хто наблизив до розуміння тої ж самої Західної України переживання України Наддніпрянської у великій революції XVIII віку, в формації козащини і в її розпладі в сих моментах, що стали підставою Нової України? Хто дав відчуті єдність народної стихії, єдність настроїв і психіки, єдність соціального ярма на всіх просторах української землі? А хто далі сповняє велику місію дерусифікації робітництва й інтелігенції і привертання їх до солідарності з українською масою трудящих? Хто стелить стежки до тісної ув'язки міста й села? Українська книга, театр, кіно, але передусім таки вона, українська пісня, в ім'я котрої домагався "народності" для літератури, для всієї культурної творчості в передмові до своєї збірки сто літ тому Максимович" [1, с. 12–13]. Таким був діапазон мислення М. Грушевського – письменника, літературознавця, фольклориста, історика, культуролога.

1. *Грушевський М.* "Малпоросійськія песни" Максимовича і століття української наукової праці // Україна, 1927. – Кн. 6; 2. *Грушевський М.* Під зорями. Оповідання, начерки, замітки, історичні образи. – К., 1928; 3. *Грушевський М.* Предок: із белетристичної спадщини. – К., 1990; 4. *Грушевський М.* Спомини // Київ. – 1988. – Ч. I. – №12; 5. *Грушевський М.* Sub divo: Оповідання, начерки, замітки. – К., 1918; 6. Михайло Грушевський: із літературної спадщини. – Нью-Йорк-Київ, 2000; 7. Народні пісні про Запорожжя, бурлацькі, чумацькі, рекрутські, гайдамацькі та інші. Записи, зроблені в різних місцевостях України. Машинопис (1920-х рр.) // Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. – Фонд 260, № 832; 8. *Сокіл В.* Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. – Львів, 2003; 9. *Субтельний О.* Україна: Історія. – К., 1993; 10. Фольклоризм // Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – К., 2007; 11. *Яворницький Д.І.* Кошовий отаман Осип Михайлович Гладкий // Ювілейний збірник акад. М.С. Грушевському. – К., 1927.

Надійшла до редколегії 15.09.10